

Вдъхновяващата атмосфера

Климатични явления, поетични явления

Маргарита Серафимова

Климатичните явления с лекота се превръщат във фигури на речта. Многообразието на тяхната употреба в поетическия инструментариум осуетява всеки опит за литературна типология. Ето защо се налага да се ограничим само до някои фрагментарни наблюдения върху богатия им метафоричен потенциал, изравняващ до голяма степен метеорологичното и метафоричното.

Дъждът

*Дъждът не е винаги един и същ.
Познати са хиляди видове дъжд!*
Валери Петров

Пъвото, което поразява, е амбивалентността на дъжда – желан, живителен, измолван от небесата (молитви за дъжд) или досаден, носещ неудоволствието от намокрянето (въпрос на хигиена е човек да бъде сух). Бива различен по сила и интензивност, разполагайки своите проявления в широкия спектър от ромоленето до пороя. Може да роси, да ръми, да се излива като из ведро, да пада със сила, дори да удря, да бие, да налита, а съюзен с вятъра – да предизвиква бури и урагани. Дъждът е утвърден символ на фертилността в платната на редица художници (Тициан, Тинторето), но също и в много поетични картини се долавя нещо от мита за Даная, където Зевс се явява на младата жена като златен дъжд, който да я оплоди. Този образ прозира и зад въздействащите със сюрреалистичната си образност стихове на Н. Фурнаджиев от стихотворението му „Дъжд“ („като тъмен жребец, като мъж иде днеска дъжда“...)

Друг път, обратно, се сблъскваме с изненадващи поетически асоциации, които извиква дъждът, както е при Бодлер:

когато дъжд струи и бързите му дири
с решетка на затвор огромен бих сравнил.

Бодлер, „Spleen“

Най-типичното му литературно амплуа е да навява тъга, да бъде размесен със сълзи, и с един само жест – да антропизира природата и да опоектизира нейната душа:

Кой не вярва, че плаче небето?
Кой нарича сълзите му дъжд?
То плака, то плака додето
и морето създаде веднъж.

Петя Дубарова

Дъждът в поетичната практика има свойството също да освобождава духа, да взривява социалните кодове, да предизвиква трансгресии. Той е в състояние да отключва сетивното, чувственото, да сближава телата, да приспива контрола. На много от неговите артистични превъплъщения се спира Л. Малинова в предговора към нейната забележителна антология на българска лирика, посветена на дъжда¹. Може да обобщим, че дъждът е мотив, който динамизира текстуалното пространство. Той никога не е само фон, който придава климатично правдоподобие, а създава дълбочина, енигма, завоалираност на пейзажа. Може да изразява мисъл или чувство, да бъде мълчалив или бърлив, радостен или гневен, да съдържа драма или да носи успокоение, да бъде споделен или да затваря в самота. Дъждът разделя радикално хората – на такива, които негодуват и други, които пеят под дъжда. Често биват цитирани думите на Боб Марли „Някои хора усещат дъжда. Други просто се мокрят“.

Обичаен топос е да се смята, че дъждът е приспивен. Неговата монотонност създава една винаги въздействаща атмосфера на втечняване като образ на изтичащото време (удивително е, че времето „тече“ на всички езици и във всички епохи), както и усещане за траене и безкрайност:

Валя четири години, единайсет месеца и два дни. Имаше времена на ръмене, когато всичко живо си облече официални дрехи и направи изражение на оздравяващ, за да отпразнува спирането на дъжда, но скоро привикнаха да тълкуват затихванията като предвестия за усилване².

Живителният дъжд от инципита в разказа „На браздата“ на Елин Пелин ще се окаже едно напразно обещание за благополучие в цялото на творбата:

Като заваля дъжд, та цяла неделя! Тихо, кротко, ден и нощ. Вали, вали, вали — напои хубаво майката земя, па духна тих ветреца, очисти небето и пекна топло есенно слънце.

Дъждът усилва усещането за бездомност и неприютеност в големия и бездушен град, като в стихотворението на Багряна „Дъжд“:

Навън вали. Под есенния ромон
се чувствавам самотна и бездомна,
загубена във този град огромен³.

¹ Малинова, *Дъждът*.

² Габриел Гарсия Маркес, *Сто години самота*. София, ОФ, 1978. <https://chitanka.info/text/10588-sto-godini-samota/16>

³ <https://litclub.bg/library/bg/bagryana/128.htm>

И обратно, валоризира дома, едничкото място, където можеш да се скриеш от бурите на природата и от бурите на живота, като в стихотворението „В дъжда“ на П. Пенев:

О, колко весел е дъжда,
когато знаеш:
има къща
и незаклучена врата,
където можеш
да се връщаш.

Или да си спомним за героите от романа на Б. Димитрова „Лавина“, които се срещат в една дъждовна привечер. Когато Дара се явява „на чужда среща“, вместо болната си приятелка, тя с любопитство очаква да се запознае с Асен, алпинист, когото фантазията ѝ рисува като герой. Това „вместо“ става ключов мотив на срещата, когато всеки от двамата среща някой друг, не според очакванията си, както и себе си преоткрива в неочаквана светлина. Тя намира един грижовен и внимателен събеседник, понесъл чадър за момичето, което очаква. Той – едно непокорно момиче, в което веднага открива независимата душа, идеалната алпинистка, и я кани да стане една от тях: „Всичко ви отива: дъждът, вятърът, дърветата“, адмираира той нейната естественост. Тяхната импровизирана разходка под дъжда става едно красиво начало. Чадърът остава затворен, заедно с условностите. Дъждът отваря сякаш някакъв „зазидан прозорец“: разкрепостява, пречиства, вдъхновява. Опиянена от тази неочаквана свобода, тя „жадно гълта дъжда вървешком“, а той открива нейната волна красота под това „напръскано от дъждовни капки като от светеци лунички“ лице. Дъждът е *явният* съучастник в любовното *тайнство*⁴.

В „Нощем с белите коне“ Павел Вежинов ни среща от своя страна с дъжда като спомен, със спомена за дъжд. Нощта и дъждът са сдвоени и това *втечняване* на нощта носи и носталгия, и тъга. Минаването на поливачката по булеварда в топлата нощ събужда нещо „хубаво“ и „далечно“, в същото време нещо „скръбно“ – и ето че къщата от детството оживява пред очите на героя с нейната чугунена ограда, жълти марсилски керемиди и цинкови олуци. От тези олуци идва споменът: „Един от тях през цялата година пееше точно под прозореца му — ту звънко като цимбал, ту тихичко и приспивно като арфа. Бяха чудни олуци, като тръби на орган, и сезоните сякаш пееха в тях с дъха си и дъждовете си“. Тук някъде се намесва и мъчителният спомен за смъртта на майка му и дъждът, който „барабанеше като луд върху навеса“, спомен за неговия „отчаян плач“, както и за „пламъка на свещите, размазан от бликащите сълзи“⁵.

Дъждът е артистично предизвикателство и „дъждовните“ платна неизменно привличат вниманието – да си спомним за картината на Гюстав Кайбот, „Парижка улица по време на дъжд“ (1877) или за „Мост под дъжда“ на Ван Гог (1887). Още в Античността

⁴ Б. Димитрова, *Лавина*. Пловдив, Х. Г. Данов, 1971: <https://chitanka.info/text/2744/3#textstart>

⁵ П. Вежинов, *Нощем с белите коне*. София, Български писател, 1987, с. 6–7.

рисуването на дъжда е свидетелствало за изключителни способности. Плиний Стари разказва, че Апелес от Кос, гръцкият художник, чиито картини познаваме единствено по разказите за тях, бил толкова умел, че можел да рисува „неща, които изкуството не може да представи“. Смятало се че природните феномени са предизвикателство, което природата отправя към художниците⁶. Дъждът в историята на живописиста винаги е поставял дори и най-талантливите от тях на изпитание. Той създава особена атмосфера. Ето защо така силно привлича импресионистите в търсенето им на едно неуловимо настроение, както и на особената светлина, която се процежда през водната завеса. Дъждът е в основата на артистични анаморфози, така примамливи за един творец. *Визуалните ефекти на дъжда – размитите очертания, мократа настилка, размазаните светлини, разписканите бои, разплаканите очи, разстроените черти – вълнуват всеки човек на изкуството, изкушен от загадката, неяснотата, от изплъзващото се сфумато на живота.*

Мъглата

От научна гледна точка знаем, че мъглата е съставена от безброй фини капчици, висящи в атмосферата. Нейният състав е идентичен с този на облака, което я кара да прилича на облак, който докосва земята. Мъглата също упражнява властно очарование върху писатели и художници и също не е еднозначна. Тя е от онези атмосферни явления, които – безформени, дифузни и обсебващи – поставят човека в пълна неизвестност, пред бяла стена. Затова – обяснимо – най-често е синоним на препятствие, на опасност, на клопка, предизвиква изгубване на ориентири: мъглата заблуждава. Може да отключи криза на представянето, на представимото; да ни изправи пред непроницаемостта на нещата, да изразява непонятността на видимото. Понякога обаче бива нежна и ефирна и, придавайки поетична нереалност на околния свят, оставя сякаш предметите да плуват във въздуха, откъснати от земните си корени. Може дори да предпазва, да обвива като в пашкул, да извиква представа за мекота, деликатност, покой. Тя притежава откровен театрален ефект с уменията си да скрива и разкрива, особено в ръцете на изкусен творец. Може да бъде (д)ефект на визията (да си спомним мъглата, която се спуска прогресивно над картините на Моне заедно с отслабването на зрението му), но може да бъде и психологическо явление, да е свързано с измяната на паметта (мъглив спомен, мъглата на спомените) и т.н.

Характерен декор на редица загадъчни истории, в прочутия роман на Артър Конан Дойл „Баскервилското куче“ мъглата е истински герой. Тя осигурява ефектността на зрелището, в комбинация с едно гигантско куче и един изобретателен престъпник, създавайки подходящ мизансцен на една невероятна мистерия:

С всяка изминала минута бялата пухеста маса, която покриваше вече половината от тресавището, идваше по-близо до къщата. Първите прозрачни валма вече се виеха в златния

⁶ M. Tabeaud, Une relation ambivalente à la nature : l'exemple de la pluie, In : P. Arnauld, E. Glon (dir.), *La nature a-t-elle encore une place dans les milieux géographiques ?* Paris, Sorbonne, 2005, pp. 19–25.

квадрат на осветения прозорец. Зидът в другия край на градината вече не се виждаше и само дърветата стърчаха над въртопа от бяла пара. Видяхме как облаците мъгла изпълзяха от двете страни на къщата и се сляха бавно отпред в плътна стена, над която само горният етаж и покривът останаха да плуват като чудноват кораб в някакво фантастично море⁷.

Мъглата е последователно съюзник и препятствие както за престъпника, така и за неговите преследвачи. Градусът на напрежението варира според скоростта, с която мъглата напредва, подпомага или осуетява замисъла и на двете страни. Случайността е съставна част от историята, фактор за изхода от ситуацията и тук нейната роля се изпълнява от мъглата. След като дълго е закриляла престъпното представление на злодея, в крайна сметка ще възпрепятства фатално собственото му спасение, скривайки указателните колчета, предвидени да го водят в спасителния му път през мочурището.

Българската литература ни среща неведнъж с образната и преобразяваща сила на мъглата. Смирненски прави от нея символ „на вечната грижа“ („Пролетта на робите“). Незабравима остава нейната роля в „Зимни вечери“, където като в театър на сенките изплуват и отново потъват характерните сцени, разкриващи мизерията на големия град. Наситена със социален патос, „на живота сивата мъгла“ оставя да звучи и един по-личен и по-лиричен, почти флорбертиански мотив за безрадостното и сиво съществуване.

При Багряна тя е като затвор, който я изолира и затваря, толкова по-осезателна, защото е безплътна и сякаш недействителна. Героинята е изгубила пътя към света, изгубила е своята радост, желание, стремления, затворена в самотата на „тази мъгла, що поглъща // светлините, дърветата, къщите“ – без да губи обаче копнежа по любовта, собствения си кураж и надеждата – като фар, способен да я разреже със светлината си:

Тази бяла стена на мъглата,
пред прозореца плътно издигната...
Е. Багряна, „Мъгла“

Мъглата при А. Далчев е завръщащ се образ, предчувствие за някаква трагическа откъснатост, в която потъват неща и същества⁸. Нейната парадоксално притегателна сила е в основата на фантастичното усещане, което упражнява стихотворението му „Александър

⁷ А. Конан Дойл, *Баскервилското куче*. София, Народна младеж, 1980, гл. 14: <https://chitanka.info/text/23727-baskervilskoto-kuche/14>

⁸ Д. Добрев пише по този повод: „Например Далчев много често вгражда в картините на тление темата за мъртвата вода на мъглите. В „Есенни вихри“ (1923) „гроб от жълта проклета мъгла“ поглъща „поля разнебитени“. В „Болница“ (1923) побледнелите и меланхолии лица на страдащите са „с пожълтелите цвят на студената зимна мъгла“. В „Път“ (1925) колелата на „черната кола“ с жълтия „като восък мъртвец“ скрибуцат „сред дълбока и глуха мъгла“. Тези символни функции на мъглата се запазват и в късните творби на поета. В „И зимата“ (1965) мъглите зад прозореца „напомнят млъчаливи // за въздуха мъглив и сякаш димен // под буките оголени и сиви“. Това е част от скръбната картина, описана след горестния вопъл на лирическия човек „и зимата ще ни затвори скоро“. Мъглата е изпълнение на умъртвяването, тя поглъща форми и цветове и „на мъглата във небитието // несетно всичко видимо изчезва“, *LiterNet*, 6, 2000: <https://litenet.bg/publish2/ddobrev/dalchev.htm>

Невски в мъгла“. Тук тя е като море, което потапя познатия и близък свят, придавайки нереалност на съществуването:

Щом тя се спусне, отначало горе
на куполите златото помръква,
а най-подир и на самата църква
потъва бавно каменния кораб.

Угасват стъпките и гласовете,
със багрите — и линията трезва,
и на мъглата във небитието
несетно всичко видимо изчезва.

Вятърът

Той е нематериална, невидима, неуловима стихия. Огромни въздушни маси в движение. Вятърът носи онова смущаващо или обещаващо раздвижване на въздуха, което не оставя никого безразличен. Дори отсъствието му може да бъде страховито: безветрие, задух, задържане на токсичен или болестотворен въздух. Като при всички природни елементи, неговата сила е определяща за въздействието му. Понякога той налита и бучи, а друг път въздиша и гали. Може да носи живителна прохлада или да причинява опасни турбуленции. Да бъде повей или хала. Толкова много заглавия заявяват властното му присъствие в една творба, още преди тя да е започнала, създавайки определена нагласа, предупреждавайки ни, че ни очаква всичко друго, но не и спокойствие. За вземем „Ода за западния вятър“ на Шели, „Брулени хълмове“ на Е. Бронте, „Отнесени от вихъра“ на М. Мичъл или „Лекарство против северния вятър“ на Д. Глатауер. Вятърът раздвижва пластове, нарушава обичайния ритъм, отприщва стаени желания, поставя човека на пътя на стихии. Две български поетеси се втурват към вятъра, за да преживеят и пресъздадат неговата необузданост, неудържимост, свобода – като състояние на духа...

Не закриляна да съм, а окрилена.
Не загърната, а с дух разгърнат цял.
Не зад нечий гръб, на завет приютена,
а до рамо срещу вятър завилнял.

Б. Димитрова, „Копнеж“

...и като неуморно (припряно, императивно, безапелационно) действие:

Можеш ли да спреш ти вятъра, дето иде от могилите,
префучава през боазите, вдига облак над диканите,
грабва стрехите на къщите, на каруците чергилата,
сваля портите, оградите и децата по мегданите —
в родния ми град?

Е. Багряна, „Стихии“

Невъзможно се оказва човек да бъде сподирян само от попътни ветрове, както предупреждава Омир още в зората на европейската словесност. Напразно добрият бог Еол завързва здраво ревящите вихри и оставя да духа само нежният зефир по пътя към дома. Подозрителни и заинтригувани какви ли безценни съкровища може да крие загадъчният мех, спътниците на Одисей се сговарят тайно:

И те развили връвта. Излетели навън ветровете.
Моите спътници мигом извит ураган запокитил
вътре в открито море надалече от родния остров.

Символиката на вятъра е богата и в нейния спектър могат да се открият редица познати мотиви. Той води след себе си ескорт от образи на неговото мечтано опитомяване като вятърни мелници, платноходи, хвърчила. Вятърът е дихание, полъх, ето защо лесно се спиритуализира и отправя към образа на Светия Дух. Вятърът е музика и песен. Той свири в комините, свисти по полята, шуми сред дърветата. Неговата природна музикалност – укротена и умело направлявана – се спотайва в названието на *духовите* инструменти (още по-видимо в някои езици: *instrument à vent* на фр., *wind instrument* на англ. *instrumento de viento* на исп.), надзърта зад музикалното понятие „ария“ (от ит. *aria*, „въздух“), води до изобретяването на *еолифона* (машина за вятър, която напомня древногръцката еолова арфа). Духовите инструменти улавят и укротяват вятъра и го карат да вибрира по волята на човека – от хармониката до тромпета и от обоя до тубата. Всички цивилизации са използвали динамиката и музикалността на вятъра, още хората от палеолита са познавали флейтата, изработена от кост. Различните народи извличали звуци или вибрации от метални и керамични тръби, гонгове и рогове, звънци и камбани, движени от вятъра. Като извор на вдъхновение вятърът задвижва любими песни като *Blowin' in the Wind* (Отговорът с вятъра се носи) на Боб Дилън, *Dust in the wind* (Като пращинки във вятъра) на рок групата „Канзас“, „Повей, повей“ на Паша Христова, „Ветровете“ на Лили Иванова и много други.

Вятърът има различни метафорични значения – той е предизвикателство, непокорство (Багряна, Б. Димитрова), неуловимост (Далчев), свобода, символ на човешкия дъх, на човешкия живот, той е опасност, ласка и грях, страст и безумство. Но той е също и каприз, лекомислие („като перце по вятъра“ от прочутата оперна ария *La donna è mobile* от „Риголето“ на Верди), безполезност, неблагодарност, изменчивост. Вятърът е и скорост, бързина, движеща сила. На неговия фон звучи поривистото възвание на Добри Чинтулов към българския народ, призоваващо за бунт, за борба: „Вятър ечи, Балкан стене“. Движението на вятъра увлича човека в динамиката на Вселената, в ритъма на вдишването и издишването на света. Подхвърлян като „лист отбрулен“ (Яворов), човекът се носи по вятъра от сили по-могъщи от него, самият той в плен на непостоянната си човешка природа така, както го обрисова Монтен:

Аз, който се хваля, че съм прегърнал така усърдно всички удобства на живота, откривам, когато се вгледам в тях по-внимателно, че те все пак са вятър. Но какво пък, самите ние не сме ли вятър? Вятърът всъщност е по-мъдър и от нас; обича да шуми, да се вълнува и се

задоволява със собствените си проявления, без да се стреми към устойчивост, здравина – качества, които не са му свойствени⁹.

Облаците

Макар и нетипични метеори, ето все пак няколко думи за тяхната поетическа и митопораждаща сила. Облаците са самото възплъщение на метаморфозата, апотеоз на формата, движението и изменението. Най-близката метафора до мисълта, изменчива, неуловима и безплътна, символ на непостижимото, изплъзващото се от всяко определение, природна *абстракция*, на която може да завиди и най-*абстрактното* изкуство. Още Аристофан в „Облаци“ изобразява безформената мисъл като облак. Далечни, недостъпни, загадъчни, те са и странно въздействащи, осезаемо присъстващи във всеки пейзаж. Чудно, научната класификация на Люк Хауърд, направена през 1802 година, както стана дума, не само не отнема от поетичното им очарование, а напротив, стимулира интереса на творците от различни изкуства към тези природни творения, смесица от материя и фантазия. Безкрайната привлекателност на облаците трепти и в изобилието на философски, изкуствоведски и литературнокритически интерпретации, сред чиито автори има и български имена¹⁰.

Облаците обединяват наука и поезия. Фигури, които срещат обективната реалност и субективното въображение. Символ на преходното, ефимерното, безкрайно променливото, но и метафора на загадъчното, неуловимото, те са също и огледало на човешката душа. Облаците възвестяват режим на съзерцание, мечтание и реене на въображението; копнеж по непостижимото, болка и възхита пред грандиозната и необхватна природа, привличане и световъртеж пред необятното и извънмерното. Непрестанно променящи се фигури, кухи форми изпълвани от човешкото въображение, символи едновременно на лекомислието и философстването; очарователни природни фантазмагории, изградени от търпеливо наблюдение и онирично вдъхновение.

Зареяни в небето като загадъчни писмена, част от мистерията на природата, те приканват да бъдат дешифрирани или поне, изпълнени със смисъл. Те са отворени за безкрайни интерпретации, и бидейки знаци на природата, на метеорологията, се явяват също и знаци на въображението, на духа, и така обсебват изкуствата и се превръщат в символи на човешката креативност.

⁹ М. дьо Монтен, *Опити*, III, 13, София, Наука и изкуство, 1980, с. 437.

¹⁰ Вж. напр. Б. Манчев, *Облаци. Философия на свободното тяло*. София, Meteor, 2017, но също и рецензията на Б. Филипова, която взема книгата на Б. Манчев за отправна точка: „Облаци“ на Боян Манчев: безкраят на философията, *LiterNet*, 2019, № 3: <https://litternet.bg/publish33/bozhana-filipova/boian-manchev-clouds.htm>; В. Попова, *Облачен архив*, София, Изток-Запад, 2020; К. Протохристова, *Подир сенките на облаците – от Аристофан до Гугъл Драйв*, В: *Творческото въображение и променящата се чувствителност за природата*. София, ИЦ Б. Пенев, 2024, с. 113–128.

В българското артистично въображение се свързват с копнежа на човека да бъде другаде (подсилено от непреодолима тяга към дома) в песента „Я кажи ми облаче ле бяло“, с неуморното скиталчество в познатата песен по текст и музика на Йосиф Цанков:

Облаци бездомни, вий сте като мен сами ...

Скитници сиротни – с влюбени очи !

Скитате в безкрая, мамени от вечността ...

В някаква омая, в чудна самота !

...а тяхната ефимерност и съвършенството на поетическата им *форма* са стаени в Яворовото заглавие „Подир сенките на облаците“.